

ՉԵՎԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ (նմանաձայնությունը ձայնարկության տեսակ, ժխտումը որպես քերականական-ձևաբանական կարգ)

ՅՈՒՐԻ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ *
Երևանի պետական համալսարան

Հողվածում քննվող հարցերը (նմանաձայնությունը որպես ձայնարկության տեսակ և ժխտման քերականական-ձևաբանական կարգը) արդի հայերենի ձևաբանության տեսության մեջ ոչ բավարար չափով քննարկված կամ տարակարծությունների ենթակա հարցերից են: Կատարված վերլուծությունը բերում է այն համոզման, որ **1.** նմանաձայնությունները, չնայած ձայնարկության մյուս երկու տեսակներից (զգացական և կոչական) ունեցած իմաստային, ձևային-հնչյունական և մասամբ նաև բառակազմական-գործառական տարբերություններին, այնուամենայնիվ ընդհանուր խոսքիմասային հատկանիշներով զգալի ընդհանրություններ ունեն այդ երկու տեսակների հետ, ուստի թեկուզ պայմանականորեն կարող են զետեղվել ձայնարկություն կոչված խոսքի մասի համակարգում որպես առանձին՝ երրորդ տեսակ: **2.** Ժխտման քերականական կարգը հայերենի ձևաբանական մակարդակում ունի իրեն բնորոշ իմաստային (քերականական իմաստ) և ձևային (արտահայտության քերականական միջոցներ) խմբային հատկանիշներ և հետևաբար կարող է մտածվել և ընդունվել որպես բային ներհատուկ քերականական կարգերից մեկը:

Բանալի բառեր — նմանաձայնություն, ձայնարկություն, խոսքի մաս, տեսակ, կամային, զգացական, բնաձայնական, ժխտում, ձևաբանական կարգ, քերականական իմաստ, քերականական ցուցիչ, չ և **և** ժխտական մասնիկներ

Հայոց լեզվի տեսության մեջ կան հարցեր, որոնք միզուցե և չունեն ընդհանրական նշանակություն, այս կամ այն իրողության մասնակի արտահայտությամբ:

* **Յուրի Ավետիսյան** – բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ հայոց լեզվի ամբիոնի վարիչ

Юрий Аветисян – доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой армянского языка ЕГУ

Yuri Avetisyan – Sc. D. in Philology, Professor, Head of YSU Chair of Armenian Language

Էլ. փոստ՝ yuriavetisyan@ysu.am. ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7475-8161>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Մտացվել է՝ 20.02.2024

Գրախոսվել է՝ 27.02.2024

Հաստատվել է՝ 27.02.2024

© The Author(s) 2024

յուններից են, բայց և այնպես բավարար չափով չեն քննարկվել, և որոնց վերաբերյալ ձևակերպումները կարծես հստակ չեն: Այդպիսիք են, օրինակ, **նմանաձայնությունների խոսքիմասային պատկանելության հարցը** և **ժխտումը որպես քերականական-ձևաբանական կարգ համարելը:**

Նմանաձայնությունը ձայնարկության տեսակ: Ձայնարկությունները բառային միավորներ են և որպես այդպիսին՝ նաև խոսքիմասային միավորներ, քանի որ «խոսքի մասերը ոչ թե նեղ իմաստով ձևաբանական կամ քերականական, այլ բառական կարգեր են, ուստի և լեզվի մեջ եղած բոլոր բառերը մտնում են խոսքի մասերի մեջ, կազմում են խոսքի մասերի համակարգը»¹: Ձայնարկությունները չթեքվող խոսքի մասերի կարգին դասվող բառերի քերականական խումբ են: Վերջին տասնամյակներին հայերենի քերականության ձևարկներում ձայնարկությունները դասակարգվում են մեկ առանձին, ինքնուրույն խոսքի մասի մեջ: Մեր օրերում այս հարցում տարաձայնություններ չկան: Բայց որոշակի անհամաձայնություն կա նմանաձայնությունը ձայնարկության տեսակ համարելու հարցում:

Մ. Պալասանյանը նմանաձայնությունները համարում է ձայնարկության տեսակ. «Նմանաձայն ձայնարկութիւններով մենք արտահայտում ենք անշունչ առարկաների եւ կենդանիների հնչիւնները»²: **Մ. Աբեղյանը** նույնպես դրանք համարում է ձայնարկության երեք տեսակներից մեկը. «Ձայնարկությունների մեջ դրվում է նաև նմանաձայնություն կամ բնաձայնություն ասածը, - գրում է նա, - որը արտասանում ենք բնության որևէ երևույթի, կենդանիների կամ անշունչ առարկաների հնչումների նմանողությամբ նրանց մեզ վրա թողած առաջին հանկարծական տպավորության տակ»³: **Մ. Աբրահամյանն** առանձնացնում է ձայնարկությունների երկու տեսակ՝ **1. զգացում արտահայտող ձայնարկություններ** (*վա՛յ, օ՛յ, ա՛յ, ջա՛ն, օ՛յն* և *օ՛յն*) և **2. կամային վերաբերմունք արտահայտող ձայնարկություններ** (*ա՛, ա՛յ, հե՛յ, հարա՛յ, տո՛, օ՛ն*): Նա նմանաձայնությունները առանձին տեսակ չի համարում և ակնհայտ վերապահությամբ՝ «մեկ էջով» զետեղում է ձայնարկությունների շարքում որպես դրանց հարող բառեր, որոնք «նույնպես անվանումներ չեն հանդիսանում»: «Այս բառերը, - գրում է նա, - ձայնարկություններին նման են հատկապես իրենց ձևային հատկանիշներով՝ այդ թվում հնչյունային և առոգանական, իսկ իմաստային տեսակետից սրանք ձայնարկություններին հարում են իրենց դատողական, վերացության հատկանիշի զգալի պակասով»⁴: Յուրահատուկ է **Է. Աղայանի** տեսակետը. ըստ լեզվաբանի՝ նմանաձայնությունը ոչ թե ձայնարկության՝ որպես առանձին խոսքի մասի տեսակ է, այլ առանձին՝ ինքնուրույն

¹ **Մ. Աբրահամյան**, Չթեքվող խոսքի մասերը և նրանց բառական ու քերականական հատկանիշների փոխհարաբերությունը ժամանակակից հայերենում, Եր., 1965, էջ 536:

² **Մ. Պալասանյան**, Քերականութիւն մայրենի լեզուի, Թիֆլիս, 1884, էջ 103:

³ **Մ. Աբեղյան**, Հայոց լեզվի տեսություն, Եր., 1965, էջ 128:

⁴ **Մ. Աբրահամյան**, նշվ. աշխ., էջ 553-555:

խոսքի մաս: Է. Աղայանը ժամանակակից հայերենում ընդունում է 11 խոսքի մաս: Նմանաձայնությունները, ըստ նրա, ձայնարկությունների պես մտնում են ոչ նյութական իմաստ ունեցող բառախմբերի մեջ՝ դրանով հակադրվելով նյութական կամ հասկացական իմաստ ունեցող բառախմբերին: Մյուս կողմից, սակայն, շարունակում է լեզվաբանը, այդ նույն՝ ոչ հասկացական/ոչ նյութական նշանակությամբ միավորվելով վերաբերականներին (իմաստային ընդհանուր տիպի խոսքի մասեր են)՝ հակադրվում է դրանց՝ արտահայտելով զգացական/կամային վերաբերմունք. վերաբերականները՝ մտածական կամ դատողական վերաբերմունք են արտահայտում, իսկ նմանաձայնությունները՝ «ոչ հասկացական տարբերակված արտահայտչական բնաձայնության իմաստ»⁵: **Մ. Ասատրյանը** առանձնացնում է ձայնարկությունների երկու խումբ՝ «**բացականչական ձայնարկություններ**, որոնցով արտահայտում ենք մեր զգացմունքները»՝ ուրախություն, հիացմունք, զարմանք ևն, և «**կոչական ձայնարկություններ**, որոնցով ուզում ենք ուրիշների ուշադրությունը հրավիրել, մղել մի բանի, խրախուսել կամ կենդանիներին կանչել, քշել, վանել և այլն...»: Սկզբնապես ոչինչ չի ասում նմանաձայնությունների մասին, սակայն հետագա շարադրանքում, կոչական ձայնարկությունները և նմանաձայնությունները լռելյայն գետեղելով մեկ ընդհանուր ենթավերնագրի տակ («Կոչական ձայնարկություններ և բնաձայնական բառեր»), շատ հակիրճ նկարագրում է նաև նմանաձայնությունները⁶: **Ա. Մարգարյանը** նմանաձայնությունները քննության է առել և բնութագրել իբրև ձայնարկությունների առանձին տեսակ. ձայնարկության տեսակները, ըստ նրա, երեքն են՝ **ա)** զգացական կամ բացականչական, **բ)** կամային կամ կոչական, **գ)** նմանաձայնական կամ բնաձայնական⁷:

Այն հանգամանքը, որ Է. Աղայանը բնաձայնությունը համարում է առանձին խոսքի մաս, իսկ առանձին լեզվաբաններ շատ զգուշավորությամբ են բնաձայնությունը տեղադրում ձայնարկությունների մեջ, հարցի մասին մտածելու տեղիք է տալիս:

Իրականում իսկապես այդ երկու խումբ բառերը ունեն ձևային-հնչյունական, իմաստային և մասամբ նաև գործառական շատ որոշակի տարբերություններ: Այսպես.

1. Զգացական և կոչական ձայնարկությունները կազմված են հնչյունից (է՛, օ՛, ա՛, ի՛, ո՛ւ, ը՛) կամ հնչյուններից (վա՛յ, է՛յ, էհե՛յ, ա՛մա ն, հո՛ւ ևն). գերակշռում են միաձևույթ կազմությունները: Հայերենի բոլոր ձայնավորները կարող են հանդես գալ որպես զգացական ձայնարկություն: Մինչդեռ բնաձայնական բառերը միահնչյուն լինել չեն կարող, ավելի ճշգրիտ՝ միահնչյուն չեն: Ձայնարկությունները բնորոշվում են բացականչական հաստուկ հնչերանգով, որը նրանց օժտում է բառային յուրահատուկ իմաստով (երբեմն՝ բազմիմաստությամբ), և որը

⁵ Տե՛ս Է. Աղայան, Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Եր. 1967, էջ 135:

⁶ Տե՛ս Մ. Ասատրյան, Ժամանակակից հայոց լեզվի ձևաբանության հարցեր, Գ, Եր., 1979, էջ 370-371:

⁷ Տե՛ս Ա. Մարգարյան, Հայոց լեզվի քերականություն. ձևաբանություն, Եր., 2004, էջ 602:

գրավոր խոսքում արտահայտվում է առողջանության նշաններով (բացականչական կամ շեշտ): **Սա ձայնարկությունների ձևային-հնչունական կողմն է:**

2. Իմաստային կողմն այն է, որ ձայնարկությունները, չունենալով նյութական իմաստ (հասկացություն չեն արտահայտում), ունեն վերաբերմունքային նշանակություն. դրանց արտահայտած իմաստը մնում է զգացումի, հույզի դրսևորման մակարդակում: Դրանք սուբյեկտիվ վերաբերմունք արտահայտող լեզվական միավորներ են՝ զգացական, կամային բառեր: Բնաձայնությունները բնության և մարդկային ձայների, իրերի, առարկաների ձայների վերարտադրություններ են: Չունեն զգացական, հուզական նշանակություն, ինչպես ձայնարկությունների զգացական տեսակը, չեն արտահայտում կոչ, ինչպես ձայնարկությունների կոչական տեսակը: Ավելին, ունեն նյութական զգալի բովանդակություն ու թեև, իհարկե, քերականական իմաստով անվանումներ չեն, բայց դրանց վերարտադրությամբ անվանվում են բնության ձայներ: Դրա ապացույցներից է նաև այն, որ ի տարբերություն ձայնարկությունների մյուս երկու տեսակների՝ դրանք ունեն բառակազմական շատ որոշակի արժեք (տե՛ս ստորև): Նմանաձայնությունները բնական ձայների ընդօրինակումներ են՝ ըստ դրանց հնչական առանձնահատկությունների յուրահատուկ ընկալման:

Իմաստային տարբերություն է նաև այն, որ ձայնարկությունների զգացական տեսակը սովորաբար բնորոշվում է բազմիմաստությամբ. արտահայտում են տարատեսակ զգացումներ: Օրինակ՝ **վա՛յ** ձայնարկությունը կարող է արտահայտել մերթ **ցավ** (**Վա՛յ**, ոտքս, անհաջող ընկա, անտանելի ցավում է), մերթ **վախ** (**Վա՛յ**, ձեռք մի՛ տուր, հանկարծ քեզ կվնասես), մերթ **զարմանք** (**Վա՛յ**, արդեն Երևանում ես, ե՛րբ ես վերադարձել), մերթ **դժգոհություն** (**Վա՛յ**, այս ի՞նչ արիք, ամեն ինչ փչացրիք), մերթ **հանդիմանություն** (**Վա՛յ** քո ինչն ասեմ, էդ ինչն է՛ր ես խոսում), մերթ **ուրախություն** (**Վա՛յ**, ինչ լավ է, որ մենք հայերս, այդպիսի ֆիլմ ենք նկարել): Ըստ բացատրական բառարանների՝ այս ձայնարկությունը գործածվում է **12-13** նշանակությամբ:

Է՛ ձայնարկությունը գործածվում է **19**-ը իմաստներով՝ «**1. Կոչական բառ, որով դիմում՝ ուշադրություն են հրավիրում. ու՛վ դու, հե՛յ: Է՛, մնաք բարով (ՊԴ): 2. Արտահայտում է անբավականություն՝ դժգոհություն: Է՛, դե ասում ես էլի (ՀԹ): 3. Արտահայտում է անցած տառապանք, ընդհանրապես վիշտ, նեղություն: Է՛, ինչ չարչարանք քաշեց գյուղը (ԱԲ): 4. Արտահայտում է թեթև հանդիմանություն՝ դրվելով նախադասության սկզբում և վերջում: Է՛, մարդիկ, մարդիկ, ինչպես հեշտ եք խաբվում (Ն): Մի մտածիր է՛, ախր դու հասարակ մարդու կին չես դառնում (Մ): 5. Արտահայտում է եզրափակում՝ ավարտ. թող, լավ է: Է՛, աստված հաջողի... գիշեր բարի (ԴԴ): 6. Նույն ձևով արտահայտում է խոսքի սկիզբը՝ խոսակցություն սկսելու ցանկություն: Է՛, խեղ ըլի, քեռի Խեչան, ի՞նչ կա (ՀԹ):... 18. Արտահայտում է անհամբերություն, սրտնեղություն: Մի ասա տեսնեմ երբ ես նշանելու, է (Մ): 19. Հապա, բա: Երեկ-մեկել օրվա քելելի ուտող տիրացու էր, է (Ն)» (տե՛ս ԺՀԲԲ):**

Մինչդեռ բնաձայնական բառերը մեծ մասամբ միանշանակ են: Օրինակ՝ **հա՛ ֆ—հա՛ ֆ** (շան համար), **միա՛ ու** (կատվի համար), **տը՛ զզ** (ճանճի համար), **բը՛ զզ** (մեղվի համար), **կը՛ ռռ** (ագռավի համար), **ծի՛ վծի՛ վ** (ճնճողուկի համար), **կղա—կղա** (թռչունների՝ առավել կաքավի ձայն արձակել), **ծուղրուղո՛ւ** (աքաղաղի համար), **ֆը՛ 22** (օձի համար), **ճը՛ ռռ** (դռան համար), **շըը՛ խկ** (առարկայի հարվածելու՝ շրխկալու ձայնը), **խը՛ 22** (ծառի սաղարթի համար), **բը՛ ռռ** (մրսելու՝ սարսուռի զգացում արտահայտող բացականչություն), **չը՛ ռռ** (թափվող ջրի համար):

3. Զգացական և կոչական ձայնարկությունները մասամբ ունեն ինքնուրույն գործածություն. կարող են հանդես գալ պատասխանական բառերի կամ բառնախաղասությունների նշանակությամբ (« - **Վա՛ յ...**,- ծնկներին խփեց պառավ նանը», «**Ա՛ խ**, մայրի կ», « - **Ա՛ ... ա ... ա ...** - գլուխս բռնեցի ու սարսռեցի»), որը սովորաբար ուղեկցվում է շարժումով և կամ դիմախաղով, որոնք ավելի են շեշտում ձայնարկության իմաստային այս կամ այն նրբերանգր: Եվ այս ամբողջության մեջ ձայնարկությունը հաճախ մի ամբողջ նախադասության արժեք է առնում: «**Միջարկութիւնը** (ձայնարկությունը – Յու. Ա.) մեկ բառով ամբողջ խօսքի զորութիւն ունի», — գրում է Ա. Այտընյանը⁸: Մինչդեռ բնաձայնություններին կիրառական այս յուրահատկությունը բնորոշ չէ:

4. Բնաձայնական բառերը ձայնարկության մյուս երկու տեսակներից տարբերվում են իրենց բառակազմական դերով ու արժեքով: Զգացական որոշ ձայնարկություններ մասնակցում են բառաստեղծմանը (վայել, ափսոսալ, ախու՜ վախել են): Բայց դա նրանց համար բնութագրական հատկանիշ չէ: Մինչդեռ նմանաձայնությունները ունեն բառակազմական և ձևակազմական շատ որոշակի արժեք. դրանցից ածանցմամբ կամ բառաբարդմամբ կարող են կազմվել մեծ թվով բառեր՝ տարբեր խոսքի մասերի պատկանող՝ բայեր, գոյականներ, ածականներ՝ **տը՛ զզ** – *տզգալ, տզզոց, տզզան, տզտզոց, տըռը՛ փ* – *տրոփել, տրոփյուն, տրոփուն, գըը՛ նգ* – *գրնգալ, գրնգոց, գրնգան, գրնգուն, գրնգալեն, գրնգացնել, գրնգգրնգոց, տը՛ ժ—վը՛ ժ* – *տժվժալ, տժվժոց, տժվժիկ, տժվժան, թը՛ խկ*— *թխկալ, թխկթխկալ, թխկոց, թխկթխկոց:*

Այս տարբերությունները կարող էին հիմք դառնալ նմանաձայնությունները ձայնարկություններից դուրս դնելու կամ որոշ վերապահումով համարելու ձայնարկության տեսակ, եթե, իհարկե, չլիներ երկու շատ կարևոր հանգամանք:

Նախ նշված տարբերություններով հանդերձ՝ բնաձայնությունները ձայնարկության մյուս երկու տեսակների հետ ունեն խոսքիմասային շատ որոշակի ընդհանրություններ. իմաստաբանորեն ունեն վերաբերմունքային նշանակություն, չունեն բառակազմական միօրինակություն. հիմնականում միաձևույթ են, ձևաբանորեն չթեքվող բառեր են (չեն հոլովվում, չեն խոնարհվում, հող չեն առնում են), շարահյուսորեն նախադասության անդամ չեն դառնում:

⁸ Ա. Այտընյան, Քննական քերականություն աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզվի, վերաբրատ., Եր., 1987, էջ 136:

Երկրորդը, որն առավել ընդհանրական՝ տեսական համակարգային փաստարկում է, հետևյալն է. ակնհայտ է, որ խոսքի մասեր կոչվող համակարգի մեջ դասակարգված տարբեր բառախմբերը հավասարաթիվ չեն իրենց խոսքիմասային հատկանիշներով. ունեն իմաստային, գործառական, ձևավորման ու արտահայտչականության ընդհանուր էական տարբերություններ: Նույն համակարգի մեջ են դասակարգված բառախմբեր, որոնց մի մասը ունի հասկացական նշանակություն (գոյական, ածական, դերանուն են), մյուս մասը՝ գուրկ է դրանից (կապ, վերաբերական են), մի մասը ունի ընդգծված քերականական հատկանիշներ (գոյական, բայ), մյուսները՝ ընդամենը քերականական հարաբերության արտահայտիչներ են (կապ, շաղկապ), որ կատարում են սոսկ կապակցական դեր, կամ ունեն թույլ արտահայտված քերականական հատկանիշներ (ածական, թվական, մակբայ) և կամ վերաբերմունք արտահայտող բառեր են (ձայնարկություն, վերաբերական): Բայց այստեղ չկա արտառոց ոչինչ: Դրանց բնութագրման համար ընտրված տերմիններն ու տարբերակումները (կյութական/ոչ կյութական, լիմաստ/թերիմաստ, հիմնական/երկրորդական են) հենց այդ զանազանությունները անվանելու համար են: Ի վերջո, և՛ կատարված դասակարգումը, և՛ ընտրված անվանումները լայն առումով «պայմանական են» և կոչված են ընդամենը «կառուցելու» այնպիսի համակարգ, որը հնարավոր չափով կնպաստի լեզվի ուսումնասիրությանը և մանավանդ ուսուցմանը: Եվ ի վերջո, մեր հիմնական նպատակը հայոց լեզվի՝ որպես հաղորդակցման հիմնական միջոցի գործադրելիությունը և ազդեցիկ նշանակությունը զարգացնելն է: Այս պայմանական համակարգը տակավին բավարարում է պահանջները: Իհարկե, ժամանակի ընթացքում նոր ու նորագույն ուսմունքներ ու մեթոդաբանություններ կգան փոխելու պատկերացումները և համակարգի կառուցվածքային տեսությունը, այն կդարձնեն ավելի արդյունավետ, բայց, միևնույն է, հիմքում նպատակը մնալու է նույնը:

Նմանաձայնությունները ձայնարկությունների մեջ ներառելը և այդպես ուսուցանելը միանգամայն արդարացվում են և՛ իմաստային-գործառական առումով, և՛ խոսքի մասերի համակարգի կառուցվածքային ամբողջականության տեսանկյունից, և՛, իհարկե, նաև մեթոդաբանորեն: Հետևաբար ձայնարկություն խոսքի մասի իմացաբանական սահմանումը ամբողջական է, եթե ընդգրկում է ձայնարկության բոլոր տեսակները՝ ներառած նմանաձայնությունները: **Գ. Զահուկյանի** տված սահմանումը այդպիսին է. «Այսպիսով, ձայնարկություններն արտահայտում են անմիջական զգացմունք ու կամք կամ **հանդես են գալիս որպես ձայնական տպավորության անմիջական արտահայտություն**»⁹ (ընդգծումը - Յու. Ա.): Ամբողջական է նաև հետևյալ սահմանումը. «**Ձայնարկություն են զգացմունք, կոչ կամ նմանաձայնություն արտահայտող բառերը**»¹⁰:

Ժխտումը որպես քերականական-ձևաբանական կարգ: Ժխտումը շարահյուսական կարգ է: Այն կարող է ձևավորվել բառային (ածանցմամբ՝ **ան-, տ-, դժ, -չ,**

⁹ **Գ. Զահուկյան**, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Եր., 1974, էջ 364:

¹⁰ **Յու. Ավետիսյան, Հ. Զաքարյան**, Ձևաբանություն, Եր., 2015, էջ 191:

հակա-, «ժխտական բառերի»՝ **ո՛չ, բնավ, բոլորովին, հազիվ թե, երբեք, ոչինչ, ոչ ոք**), ձևաբանական (ժխտական մասնիկներ, ժխտական դերբայ), զուտ շարահյուսական կառույցների (հարցական-ժխտական նախադասություններ *Իմ գնալը հարմա՞ր է որ=Իմ գնալը հարմար չէ; Հա, բա ոնց, նրանք էլ հավատացին քեզ=Նրանք քեզ չեն հավատա*) և այլ միջոցներով: Բայց այս բոլորը ի վերջո լիարժեք արտահայտություն են ստանում շարահյուսական մակարդակում¹¹:

Երբեմն ժխտման արտահայտության ձևաբանական միջոցներ են նշվում բառախմբեր, որոնք պատկանում են տարբեր խոսքի մասերի՝ ժխտական դերանուններ (ոչինչ, ոչ ոք, ոչ մի, ոչ մեկը), ժխտական մակբայներ (բնավ, երբեք, բոլորովին, այլևս, ամենևին), ժխտական կապեր, շաղկապներ և վերաբերականներ (առանց, բացի, զատ; այլ, այլ ոչ թե, բայց, ոչ...ոչ; ոչ, չե, բնավ, չինի, ոչինչ, քալ լիցի) ևն¹²: Բայց իրականում սրանք ժխտման արտահայտության բառային-բառական միջոցներ են, քանի որ սրանց խոսքիմասային պատկանելությունը չի պայմանավորում ժխտման որևէ քիչ թե շատ էական քերականական յուրահատկություն: Կամ՝ ժխտման շարահյուսական միջոցներից է համարվում ժխտական բառ-նախադասությունը («Սոված չէ՞ս: - **Չէ**»), որի առանցքում ի վերջո բառն է՝ բացասական՝ ժխտական նշանակությամբ, այնպես, ինչպես բայական ժխտական միակազմ նախադասության մեջ գերադաս անդամը ձևաբանական միավոր է՝ անորոշի ժտական ձևը *Չ+աղմկել; Չ+ծխել*: Այլ ինդիք է, որ, ինչպես ասվեց, այս բոլոր միջոցները իրենց ամբողջական արտահայտությունն են ստանում միայն խոսքային միջավայրում, միայն հաղորդակցական մակարդակում:

Հայ քերականագիտության մեջ այս կամ այն առիթով արձանագրվում է քերականական այդ կարգի գոյությունը ձևաբանական մակարդակում, բայց դա, որպես կանոն, ավարտվում է բայի ժխտական խոնարհման հարացույցի նկարագրությամբ: Խ. Բաղիկյանը, օրինակ, բայի քերականական կարգերի շարքում թվարկում է նաև ժխտման կարգը: «Բայի ձևաբանական առանձնահատկությունն այն է, որ խոնարհվում է, - գրում է նա, - այսինքն ունի **եղանակի, ժամանակի, դեմքի, թվի և ժխտման** քերականական կարգեր, որոնք ներհատուկ են բային և ունեն իրենց բնորոշիչ առանձնահատկությունները»¹³: Բայց հետագա շարադրանքում լեզվաբանը բավարարվում է բայի ժխտական խոնարհումը հանգամանալից նկարագրելով¹⁴, առանց անդրադառնալու ժխտման՝ որպես ձևաբանական կարգի, այսպես կոչված՝ իմաստակառուցվածքային նկարագրությանը:

¹¹ Տե՛ս **Ա. Սարգսյան**, Ժխտման կարգով պայմանավորված համաձայնությունը հայերենում // «Լեզու և լեզվաբանություն», Եր., 2016, թիվ 2, էջ 40-53:

¹² Տե՛ս **Լ. Մանթոյան**, Ժխտման արտահայտությունը հայերենում, Եր., 2011, էջ 41-102:

¹³ **Խ. Բաղիկյան**, Ժամանակակից հայոց լեզվի ձևաբանություն, Եր., 2010, էջ 126:

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 197-198:

Ձևաբանական ժխտումը ժխտման շարահյուսական կարգի դրսևորումն էրից մեկն է, որը ամբողջությամբ իրացվում է խոսքային մակարդակում՝ «հաղորդակցման պրոցեսում»¹⁵: Ձևաբանական մակարդակում ժխտման քերականական կարգը հատուկ է բային: Ինչպես ցանկացած ձևաբանական կարգ՝ այն ունի իր քերականական իմաստը և արտահայտության քերականական միջոց(ներ)ը: Իմաստային կողմն այն է, որ ցույց է տալիս բացասվող, ժխտվող գործողություն, կամ՝ որ դրական ձև(եր)ով արտահայտված գործողությունը բացասվում, ժխտվում է, օրինակ՝ *դրական՝ գնալ, գնում է, գնա՝, ժխտական՝ չգնալ, չի գնում, մի՛ գնա*: Այսինքն՝ առկա է իմաստայի հակադրություն՝ դրական և ժխտական խոնարհման տեսքով, և առանց մեկի մյուսը գոյություն ունենալ չի կարող: Առկա է նաև ձևային հակադրություն. դրականը կազմվում է գրո կամ բացասական ձևով, իսկ ժխտականը՝ հիմնականում մասնիկավորմամբ: Ձևաբանական այդ կարգի արտահայտության հիմնական միջոցը քերականական ժխտական մասնիկներն են՝ *չ-ն և մի-ն*: **Չ** մասնիկ են ստանում անկախ դերբայները՝ *գրել-չգրել, գրած-չգրած, գրող-չգրող, գրելիս-չգրելիս* (կախյալ դերբայները չեն ստանում) և դրական խոնարհման ժամանակաձևերը. վերլուծական ձևերում *չ-ն* ավելանում է օժանդակ բայի դրական խոնարհման ձևերին՝ *գնում եմ-չեմ գնում, գրել եմ-չեմ գրել*, համադրական կազմություններում՝ դրական բայաձևերի վրա սկզբից՝ *գնացի-չգնացի, գրեմ-չգրեմ*: **Մի** ժխտական մասնիկ են ստանում արգելական հրամայականի եզակի և հոգնակի ձևերը՝ *գրի՛ր-մի՛ գրիր, գրե՛ք-մի՛ գրեք*:

Ժխտման կարգը յուրահատուկ արտահայտություն ունի ենթադրական եղանակի կազմության մեջ. այս դեպքում քերականական կարգի արտահայտությանը մասնակցում է նաև **Ժխտական դերբայը**՝ օժանդակ բայի **Ժխտական (չեմ) + Ժխտական դերբայ** կառուցվածքում՝ *կգնա-չի գնա, կխոսի-չի խոսի*:

Ժխտման քերականական կարգերը հատուկ են միայն բայերին, ինչպիսին բայասեռի քերականական կարգն է: Քերականական այդ հատկանիշով է նաև, որ բայերը տարբերակվում են բայանուն գոյականներից. առաջինները կարող են ստանալ *չ* մասնիկ, երկրորդները՝ ոչ. չունենք՝ *չ+վազք, չ+ընթացք, չ+շարժում*, բայց՝ *վազել-չվազել, ընթացող-չընթացող, շարժելիս-չշարժելիս, ասված-չասված, ասելիք-չասելիք* ևն: Կամ՝ բայ-գոյական սահմանագծում հայտնված ապակատար (ապառնի) երկրորդ դերբայի մի շարք ձևեր, ըստ բայական կամ անվանական նշանակության պարունակության «չափաբաժնի», կարող են ստանալ կամ չստանալ *չ* մասնիկ: Այսպես. **վիճարկելիք, վճարելիք, վարելիք, գործադրելիք, հարկվելիք** ձևերում ավելի զգալի է բայական, քան գոյականական իմաստը, հետևաբար դրանց՝ ժխտականով ձևերը (**չգործադրելիք, չվիճարկելիք, չվճարելիք, չվարելիք, չհարկվելիք**) գրեթե սովորական են ու թեև հազվա-

¹⁵ Տե՛ս **Գ. Ջահուկյան**, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, էջ 350-351:

դեպ, բայց գործածվում են, մինչդեռ **զալիք, վառելիք, խաղալիք, ակնկալիք** ձևերում զգալի է գոյականական իմաստը, հետևաբար դրանց ժխտականով ձևերը (**չզալիք, չվառելիք, չխաղալիք, չակնկալիք**) անսովոր են և գրեթե անգործածական: Մա մեկ անգամ ևս վկայում է, որ ժխտումը նաև ձևաբանական կարգ է, և հայերենում ժխտման ձևաբանական կարգը բային ներհատուկ է:

Այսպիսով. հոդվածում քննարկվող հարցերը (նմանաձայնությունը որպես ձայնարկության տեսակ և ժխտման քերականական-ձևաբանական կարգը) արդի հայերենի ձևաբանության տեսության մեջ ոչ բավարար չափով քննարկված կամ տարակարծությունների ենթակա հարցերից են: Կատարված վերլուծությունը հանգեցնում է այն համոզման, որ **1.** նմանաձայնությունները, չնայած ձայնարկության մյուս երկու տեսակներից (զգացական և կոչական) ունեցած իմաստային, ձևային-հնչյունական և մասամբ նաև բառակազմական-գործառական տարբերություններին, այնուամենայնիվ ընդհանուր խոսքիմասային հատկանիշներով զգալի ընդհանրություններ ունեն այդ երկու տեսակների հետ, ուստի թեկուզ պայմանականորեն կարող են զետեղվել ձայնարկություն կոչված խոսքի մասի համակարգում որպես առանձին՝ երրորդ տեսակ: **2.** ժխտման քերականական կարգը հայերենի ձևաբանական մակարդակում ունի իրեն բնորոշ իմաստային (քերականական իմաստ) և ձևային (արտահայտության քերականական միջոցներ) խմբային հատկանիշներ և հետևաբար կարող է մտածվել և ընդունվել որպես բային ներհատուկ քերականական կարգերից մեկը:

ЮРИЙ АВЕТИСЯН – Вопросы морфологии (непроизводные междометия, отрицание как грамматико-морфологическая категория). – Рассматриваемые в статье вопросы (непроизводные междометия и грамматико-морфологическая категория отрицания) являются недостаточно обсужденными или подлежащими разногласиям в теоретической морфологии современного армянского языка.

Проведенный анализ приводит к следующим убеждениям. Во-первых, звукоподражания, несмотря на семантические, морфемно-фонетические, а также частично словообразовательно-функциональные различия в сравнении с другими типами междометий (аффективные и вокативные), тем не менее по общим частеречным признакам имеют значительное сходство с вышеуказанными двумя типами междометий, поэтому хотя бы условно могут быть помещены в систему части речи, называемой междометием, как отдельный, третий тип. Во-вторых, грамматическая категория отрицания на морфологическом уровне армянского языка имеет присущие ему смысловые (грамматическое значение) и формальные (грамматические средства выражения) групповые признаки и, следовательно, может быть задуман и воспринят как одна из присущих глаголу грамматических категорий.

Ключевые слова – *непроизводные междометие, часть речи, вид, волевой, чувственный, звукоподражание, отрицание, морфологическая категория, грамматическое значение, грамматический индекс, отрицательные частицы «չ» и «մի»*

YURI AVETISYAN – *Questions of Morphology (non-derivative interjections, negation as a grammatical and morphological category)*. – The issues considered in this article (non-derivative elements as a type of interjections and grammatical-morphological category of negation) are insufficiently discussed or staying as a subject of disagreement in the theoretical morphology of the modern Armenian language.

The analysis leads to the following beliefs. Firstly, onomatopoeia, despite semantic, morphemic-phonetic, as well as partially word-formation-functional differences in comparison with other types of interjections (affective and vocative), nevertheless have significant similarities with the above two types of interjections by common partial features, therefore, at least conditionally can be placed in the system of parts of speech, called an interjection, as a separate, third type of this. Secondly, the grammatical category of negation at the morphological level of the Armenian language has its inherent semantic (grammatical meaning) and formal (grammatical means of expression) group features and, therefore, can be conceived and perceived as one of the grammatical categories inherent in the verb.

Key words – *non-derivative interjection, part of speech, type, volitional, sensual, onomatopoeia, negation, morphological category, grammatical meaning, grammatical index, negative particles "չ" and "ի՛հ"*